

ספריית הברון בין הפטיש למגל

ספריית
הברון גינצבורג
והמאבק להשבתה
לישראל

יוחאי בן־גדליה

זהו סיפורו של אוסף שיועד לשכון כבוד בספרייה הלאומית אולם מעולם לא הגיע אליה. מאמצים רבים הושקעו בעשור השני של המאה ה־20 כדי שהאוסף הקטן של "בית מדרש אברבנאל" יהיה לספרייה לאומית. לפיכך, היה זה אך מתבקש שאגודות השוחרים של האוניברסיטה העברית העתידה לקום, שבה אמור היה לשכון "בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי", ינסו לרכוש את ספריית הברון גינצבורג – אחד מאוספי היודאיקה הגדולים בעולם באותה תקופה ואחד היחידים שלא שכן בספרייה ציבורית.

לאורך שלושה דורות שילבו הברונים לבית גינצבורג, באופן נדיר יש לומר, עושר מופלג עם חוכמה ומדע. סביב ביתם בעיר סנט פטרבורג נוצר במחצית השנייה של המאה ה־19 מרכז למדעי היהדות, שנעזר בספרייה העשירה – שכללה, בין היתר, כ־2,000 כתבי יד חשובים שקובצו מרחבי העולם היהודי. היה זה האוסף הפרטי הגדול ביותר של כתבי יד יהודיים, בהם גם מהמזרח. עם מותו של דוד גינצבורג ב־1910, נאבקו מוסדות מחקר ברחבי העולם על הזכות לרכוש את האוסף הייחודי, שכלל למשל פירוש תוספות נדיר למסכת שבת וכתבי יד חשובים בקבלה. לבסוף הצליחו כמה מראשי הציונות ברוסיה, ובהם הלל זלטופולסקי וחתנו יוסף פרסיץ, לרכוש את האוסף ב־1917 תמורת סכום עתק (מאות אלפי רובל זהה, לפי כמה גרסאות). האוסף נארז בחופזה, והתיבות נשלחו לביתם של יוסף ושושנה פרסיץ במוסקבה. זמן קצר לאחר מכן פרצה המהפכה, ובני הזוג פרסיץ נסו אף הם מרוסיה. ביתם הולאם על ידי השלטון החדש, ואלפי הספרים שנמצאו במחסן הועברו לספרייה, שלימים תיקרא ספריית לנין במוסקבה.

הברון
דוד גינצבורג

רבות נכתב על ניסיונות הסרק בשנות ה־20 להוציא את האוסף מידיים סובייטיות, בעיקר על סמך מקורות בארכיון הספרייה הלאומית ובארכיון הציוני המרכזי. לפני כחמש שנים איתר בנימין לוקין בארכיון הממלכתי של הפדרציה הרוסית במוסקבה תיקים השופכים אור חדש על הפרשה, וזאת כחלק מפעולות הסקר והצילום הנרחבות שעורך הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי ברית המועצות לשעבר. בתיק שכותרתו "התכתבות סודית", נמצאו מכתבים מברלין של הפעילים למען האוניברסיטה העברית, בעיקר היינריך לוה ואלברט איינשטיין. ממכתבו של איינשטיין (4 ביולי 1924) לקומיסר העממי להשכלה לונצ'קסקי, עולה שלא רק ספריית גינצבורג עניינה את שוחרי הספרייה, והם ביקשו לשלוח נציג שיאתר גם בלנינגרד ספרים עבריים ויהודיים. מטרתם הייתה "לנטוע במזרח תרבות ומדע, באמצעות הספרייה של האוניברסיטה העברית"; במוקד האוניברסיטה העברית יעמדו כמובן "המדעים העבריים והאוריינטליסטיים", ובלב הספרייה של האוניברסיטה יעמוד הספר העברי.

חשיבותם של התיקים שנחשפו היא בעיקר בהתכתבות הפנים־סובייטית. נציגי השלטון הסובייטי טענו שהם הצילו את ארגוני הספרים מהזנחה ומאובדן, וכי חלק מהארגונים כוסו בשלג ואחרים נפרצו ותכולתם נעלמה. בהמשך לניהול המשא ומתן על ידי הקומיסריאט (המשרד להשכלה), שתבע משוחרי הספרייה בברלין תשלום נוסף של 15,000 ליש"ט, החלו הדרגים המקצועיים בספריית לנין להשמיע קולם נגד העברת החומר לחוקרים "בורגניים" על חשבון "המדע הפרולטרני". מנהל הספרייה כתב לקומיסריאט שמדובר בכתבי יד נדירים, בהם גם כאלה שהוצאו ממדורות האינוקוויזיציה בימי הביניים, ואף נותרו עליהם סימני חריכה ותאריך של האוטו־דה־פה. לדבריו, חובה להשאיר את האוסף בגבולות ברית המועצות, שיש בה אוכלוסייה יהודית רבה ומומחים בעלי שם במדעי היהדות כגון יצחק מרקון, שמואל אייזנשטט ופאוול קוקובצוב. בטרם חלפו שנתיים ממכתבו כבר היו שני הראשונים מחוץ לרוסיה (קוקובצוב לא היה יהודי), ואייזנשטט תרם רבות להתפתחות הארכיונים והספריות בארץ ישראל.

מרבית כתבי היד שבאוסף צולמו בידי המכון לתצלומי כתבי יד שבספרייה הלאומית ולהלן, עמ' 20, אולם הספרייה לא התייאשה עד היום מהחזרת האוסף לידיה, והנהלתה אף פנתה למשרד החוץ לשם כך. עם זאת, החומר הארכיוני מלמד שהיה זה למעשה מאבק בין שתי ספריות לאומיות בבנייה, ובין שני מרכזים יהודיים תוססים. כעבור שנים אחדות כבר לא נותר ספק היכן מרכז היצירה והמחקר העבריים.